

BENKŐ LORÁND MINT NYELVJÁRÁSKUTATÓ

SZABÓ JÓZSEF

A nyelvtudománynak különböző szakterületekre való szétaprózódása, fölparcellázása nem csupán az utóbbi egy-két évtizedben következett be, a jóval korábban elkezdődött elkülönülés jegyei mégis az 1960-as évektől rajzolódtak ki egyre markánsabban. Ez a folyamat azt is magával hozta, hogy a nagyobb számú specialista mellett természetesen mind inkább megcsappant azon szakemberek száma, akik a nyelvészet több, egymástól viszonylag távoli két ágát még jól át tudják fogni, sőt elmélyülten kutatják is.

A magyar nyelvtudomány története is azt mutatja, hogy a múlt század végén és századunk első felében még jó néhány olyan nyelvtudós tevékenykedett, aki kutatásaiban több szakterületet is eredményesen művelt. Napjainkban főképpen az idősebb nyelvésznemzedék (nagyjából a századunk első negyedében születettek) körében találunk sokoldalú szakembereket, a jelenlegi középkorúak és a fiatalabb korosztály soraiban legföljebb elvétve. Benkő Loránd, aki 1991-ben tölti be 70. életévét, ahhoz a nyelvészgenerációhoz tartozik, amelynek több tagját a sokoldalúság, a nyelvtudomány legkülönbözőbb szakterületeinek alapos ismerete és nagy átfogóképesség jellemez. Kétségtelen, hogy Benkő munkásságában — amint azt könyveinek sora és számtalan szakcikke bizonyítja — pályakezdésétől napjainkig a nyelvtörténeti kérdések vizsgálata kap legnagyobb súlyt, de például a leíró nyelvészetben, a névtudományban és nem utolsósorban a nyelvjáráskutatásban elért eredményei méltán tartanak számot ezen diszciplínák művelőinek érdeklődésére is. Hogy Benkő milyen jelentőset alkotott a dialektológiában, azt jól jellemzi az a tény, hogy ebben a korlátozott terjedelmű írásban a nyelvjáráskutatásban kifejtett tevékenységének csupán vázlatos áttekintésére van módom.

Benkő Loránd — az utóbbi évtizedekben egyre inkább fogatkozó számban tevékenykedő — azon nyelvészekhez sorolható, akik a nyelvjárások gazdag anyagát nemcsak a dialektológusok számára tartják fontosnak és érdekesnek, hanem a más nyelvészeti stúdiumok szakembereinek is. Ez a szemléletmód már pályafutása kezdetén kialakult, hiszen a terepmunka, a helyszíni anyaggyűjtés értékeit hamar megismerhette. Igaz ugyan — mint Szathmári István írja —, hogy „első közleményei — minden bizonnyal Szabó T. Attila hatására is — a helynév, mai terminológiával a **földrajzinév-kutatás** témaköréből láttak napvilágot 1944-ben az Erdélyi Múzeumban. Az első önállóan megjelent műve szintén ennek a diszciplínának a területéről való: *A Nyárádmente földrajzi nevei*”. (Tanulmányok a magyar nyelv múltjáról és jelenéről. Szerk. Hajdú Mihály és Kiss Jenő. Bp., 1981. 7–8.) A terepen végzett

földrajzinév-gyűjtés egyúttal a népnyelvi sajtóságok megismerését is jelenti. Valószínűleg ez is hozzájárult ahhoz, hogy Benkő érdeklődése hamarosan kiterjedt a nyelvjárásokra, s már 1951-ben közzétette a „Magyar nyelvjárás bibliográfia” című, napjainkban is haszonnal forgatott összeállítását. Egész pályájára kisugárzó hatása az a körülmény, hogy munkatársa lett a magyar nyelvtudomány egyik legnagyobb és legeredményesebb vállalkozásának, A Magyar Nyelvjárások Atlasza (a továbbiakban MNyA.) munkálatainak.

Benkő akkor kapcsolódott be a MNyA. gyűjtőmunkájába, amikor 1949 márciusában a Kelet-európai Tudományos Intézet egyik osztályaként megalakult a Nyelvtudományi Munkaközösség, amelynek ő is munkatársa lett. Ez a közösség ugyanis aktívan részt vállalt a nagyatlász munkaprogramjának kidolgozásában és végrehajtásában (l. részletesebben Bárczi Géza: A magyar nyelvatlász kutatás története. In: A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti-módszertani kérdései. Szerk. Deme László és Imre Samu. Bp., 1975. 26–27; a továbbiakban így rövidítem: MNyAEI.). Benkő tevékeny résztvevője volt a hamarosan beindult próbagyűjtéseknek és próbaszerű ellenőrzéseknek is (vö. MNyAEI. 28–41), s 1951-től több magyarországi kutatóponton végzett anyaggyűjtést. Kiemelkedőnek tartom azt a nem kevés fáradtsággal járó előkészítő munkát és helyszíni gyűjtést, amelyet Lőrincze Lajossal együtt tizenkét jugoszláviai és huszonkét romániai településen végzett mindkét gyűjtőfüzet kikérdezésével, s nem rajtuk múlt, hogy Romániában a tervezett 58 kutatópont helyett jóval kevesebb helységben tudták a vállalt feladatot teljesíteni (l. részletesebben: MNyAEI. 43–46). A nagyatlász gyűjtése idején fontos nyelvjárás tárgyú cikkek, tanulmányok láttak napvilágot Benkő tollából (pl. A bukovinai székelyek nyelvéről. Nyr. 75: 273–277; A hangsúly hangmódosító hatása a keleti magyar nyelvjárásokban. NytudÉrt. 17. sz. 53–85; stb.), s emellett pályakezdésétől napjainkig számtalan nyelvjárás tárgyú szakdolgozat is készült irányításával.

Ugyancsak a nyelvatlász-munkálatok közben készítette el Benkő a „Magyar nyelvjárástörténet” című munkáját (Tankönyvkiadó, Bp., 1957), amely megítélesem szerint az utóbbi évtizedek legjobb tankönyvei közé sorolható. Ennek a kiadványnak az értékeit, hasznosságát például Deme László ismertetése (Magyar Nyelvjárások 5: 182–189) és Grétsy László recenziója (Nyr. 82: 381–386) egyaránt hangsúlyozta. Mindkét ismertetés kiemeli, hogy ez a könyv milyen szerencsés ötvözete a korábbi vizsgálódásoknak és Benkő saját kutatási eredményeinek. Abban, hogy a „Magyar nyelvjárástörténet” című kiadvány sok haszonnal forgatott tankönyv és egyúttal a kutatásban is jól fölhasználható tudományos kézikönyv lett, egyrészt Benkő alapos dialektológiai fölkészültsége játszik szerepet, másrészt minden bizonnyal az a körülmény is, hogy a nagyatlász munkatársaként gazdag, helyszínen gyűjtött nyelvjárás anyag birtokába juthatott.

A különböző folyóiratokat, évkönyveket áttekintve azt állapíthatjuk meg, hogy az 1950-es évek közepén új tematika jelentkezik Benkő munkásságában, mégpedig a nyelvjárászigetek vizsgálatának olyan problematikája, amely a nyelvészeti érdekű elemzést a település- és népiségtörténeti szempontokkal igyekszik összekapcsolni, összefüggésbe hozni. Láthatóan, érezhetően nagy kedvvel foglalkozott ezzel, a magyar dialektológiában előtte eléggé elhanyagolt témakörrel, hiszen viszonylag rövid idő alatt több cikket, tanulmányt szentelt a nyelvjárászigetek elméleti-módszertani kérdései vizsgálatának. „A régi magyar nyelvjárások” című cikkében Benkő még elsősorban a nyelvjárászigetek keletkezését taglalja (Nyr. 80: 244–251; különösen: 248–250), a „Magyar nyelvjárástörténet” c. munkájában viszont már részletesen kifejti a nyelvjárászigetek két típusának, az ún. belső és külső nyelvjárászigeteknek a fogalmát, és ezeket a csoportokat példákkal is illusztrálja (31–2). Az 1960-as évek legelején pedig a nyelvjárászigetek kutatása tekintetében is igen fontos tanulmány látott napvilágot Benkő tollából „Új módszerbeli lehetőségek a magyar nyelvjárástörténeti vizsgálatokban” címmel (MNY. 57: 401–413), amelyben a nyelvjárástörténet, az összehasonlító nyelvjárásstan és ezen belül a nyelvjárászigetek problematikája vonatkozásában egyaránt hasznos útmutatást nyújt. A nyelvjárászigetek vizsgálatában jól hasznosítható elméleti-módszertani jellegű megállapításain kívül konkrét nyelvi elemzést is végzett, ugyanis a csehszlovákiai Nagyhind és a jugoszláviai Kupuszina tájszólásának genetikus összefüggését is kimutatta. — „A nyelvöldrajz történeti tanulságai” című akadémiai székfoglalójában (vö. I. OK. 24: 29–48), amelyben több fontos elvi-módszertani kérdést is tárgyalt, térképeken szemléltetett nyelvi adatokon mutatta be, hogy a nyelvöldrajz tényeiből milyen sokat meríthet a település- és népiségtörténet. Nem kevésbé jelentős Benkőnek a „Nyelvjárás kutatás és településtörténet” című tanulmánya (Nyr. 91: 455–464), amelyben azt fejtegeti és nagyszámú példán be is mutatja, hogy az MNYA. hatalmas nyelvi-nyelvjárási anyaga milyen településtörténeti tanulságok levonására ad lehetőséget.

Benkő Loránd nemcsak a legkülönbözőbb tematikájú nyelvészeti kongresszusokon vállalkozott vitaindító, összesítő jellegű előadások tartására, hanem nyelvjárás-tanácskozáson is. Az 1981. március 25-e és 27-e között Szombathelyen rendezett I. dialektológiai szimpozionon „A nyelvjárási monográfiák” címmel tartott előadást, amelyben részletesen tárgyalta a monográfiák fogalmát, típusait, általános elvi-módszertani kérdéseit és a nyelvjárás kutatás e téren adódó feladatait (vö. VEAB Értesítő 1982. II. Veszprém, 1982. 9–27), de az 1987-ben lebonyolított II. dialektológiai szimpozion bevezető előadásának a megtartása is az ő nevéhez fűződik. Mindebből jól látható, hogy Benkőnek a nyelvjárás-tan iránti érdeklődése sohasem szűnt meg, még akkor sem lanyhult, amikor kutatásai a magyar nyelvtudomány

más területeire irányultak elsősorban. Őt — miként a MNyA. jeles kutatógárdájának többi tagját is — olyan szemléletmód jellemzi, amely a magyar dialektológia ügyét és eredményeit nem periférikus jelenségek, nem rangon aluli kutatásnak értékeli, hanem fontos tudományos feladatnak.

Utánpótlásgondokkal küszködő dialektológiánk jövőjét tekintve ugyanis korántsem közömbös, hogy miként vélekednek az előttünk járó nyelvésznezdedék neves képviselői a nyelvjáráskutatásnak a nyelvtudományon belül elfoglalt helyéről és szerepéről.

Tudom, hogy ezzel a rövid áttekintéssel Benkő Loránd nyelvjáráskutatói tevékenységéről csak elnagyolt képet vázolhattam föl, de azt talán sikerült érzékeltetnem, hogy e nagyívű pályának nem csupán alkalmi színfoltja a magyar nyelvjárásokkal való foglalkozás, hanem olyan markáns vonása, amely egész kutatói tevékenységét meghatározza, az egész életutat végigkíséri.

Deme László több mint harminc évvel ezelőtt Benkő „Magyar nyelvjárástörténet” című munkájáról készült ismertetésében például a következőket írta: „S még kevésbé kell bemutatnom a szerzőt, Benkő Lorándot. Aki az utóbbi évtizedben akár csak elment a nyelvtudomány mellett, annak föltétlenül ismernie kell őt, mégpedig úgy, mint akinek sokoldalú, elmélyedő, módszeres és ötletes munkássága nemcsak terméke, hanem jórészből teremtője is a különféle magyar nyelvészeti stúdiumok módszertani és anyagbeli megújulásának, mostanában előre tett lépéseinek.” (MNyj. 5: 182.) Deme László ezen megállapításainak igazát, melyhez egy emberöltővel ezelőtt sem férhetett kétség, az azóta eltelt idő fényesen igazolta: újabb munkái nemcsak saját kutatói tevékenységének betetőződését, szintézisét jelentik, hanem gazdag problematikájuk, meggyőző és esetenként vitatható eredményeik következtében is előrevívő, kisugárzó hatással vannak a nyelvtudomány és más tudományzakok művelésére egyaránt.